

самий час простежуються загальні риси, що пов'язано з тим, що уряди цих країн опирались при опрацюванні власних концепції на «Порядок денний на XXI століття» [7, с. 12]. Проводячи порівняльно-правовий аналіз концепцій сталого розвитку та їх втілення в життя та політику пострадянських держав, можна дійти таких висновків:

по-перше, у більшості пострадянських країн ідеологія сталого розвитку знайшла своє відображення в політиці цих держав та в опрацюванні власних концепції сталого розвитку, що свідчить про усвідомлення небезпеки, що загрожуює людству. Однак існують ще держави на пострадянському просторі (до яких належить і Україна), котрі переймаються лише проблемами поділу влади, грошей і залишають поза увагою вимоги світового співтовариства стосовно ідеології сталого розвитку;

по-друге, деякі уряди спромоглися досягти значного прогресу у формуванні інститутів та заходів з впровадження політики сталого розвитку;

по-третє, для більш успішного впровадження ідеології сталого розвитку, для вирішення завдань, котрі стоять сьогодні перед людством, – необхідні узгоджені дії та зусилля як безпосередньо кожної держави, так і співпраця з цього питання між різними державами, перш за все на регіональному рівні, а також співпраця з міжнародними неурядовими організаціями та світовим співтовариством у цілому.

Література

1. Сокращение роли государства. Государственное управление и устойчивое человеческое развитие. – М.: Права человека, 1997. – 139 с.
2. Дзалиев М.И., Урсул А.Д. Основы обеспечения безопасности России. – М.: Экономика, 2003. – 423 с.
3. Руденко Л.Г. Страны и регионы на пути к устойчивому развитию. – К., 2003. – 194 с.
4. Доклад о мировом развитии 2003. Устойчивое развитие в меняющемся мире. Преобразование институтов, рост и качество жизни. – М.: Весь мир, 2003. – 280 с.
5. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 415 с.
6. Устойчивое развитие Туркменистана, РИО+10. Национальный обзор. – Ашхабад, 2002. – 94 с.
7. Программа действий: Повестка дня на XXI век и другие документы конференции в популярном изложении. – Женева: Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.

УДК 341.21

О.А. Делінський

ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ІНДИВІДА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Спостережуване останніми десятиліттями інтенсивне «вторгнення» регулюючого впливу міжнародно-правових норм у сферу внутрішньої компетенції держав обумовлює, на наш погляд, необхідність перегляду одного з основних теоретичних постулатів пострадянської міжнародно-правової доктрини другої половини XX століття – твердження про принципову неможливість поширення на фізичних осіб окремих держав статусу суб'єктів міжнародного права.

Протягом багатьох років прихильники цієї концепції вважали неприпустимим говорити про міжнародну правосуб'єктність індивіда, бо відповідно до їхньої точки зору «правосуб'єктність у міжнародному праві передбачає, крім здатності до самостійних міжнародних дій, також спроможність створювати й забезпечувати виконання міжнародно-правових норм», якою фізичні особи не володіють. Крім того, на їхню думку, до цієї проблеми взагалі треба ставитися з великою обережністю внаслідок того, що «міжнародне право є право міждержавне й ще не досягло тієї стадії, на якій можливе визнання правосуб'єктності індивіда, оскільки це послабить суверенітет держав» [1]. Як вказує І.І. Лукашук: «Визнання індивіда суб'єктом міжнародного права зажадало б зміни самої природи цього права» [2].

Тим часом динаміка розвитку міжнародних відносин свідчить про зворотне. Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення міжнародного права, закріплення на міжнародному рівні стандартів основних прав і свобод людини, створення міжнародно-правових механізмів контролю за дотриманням цих прав, де дедалі більше значення має активна й ініціативна діяльність самої людини з використання міжнародно-правових засобів захисту своїх прав, у тому числі й шляхом прямого й безпосереднього звернення в міжнародні судові органи, розвиток внутрішнього права міжнародних організацій, яке визначає правовий статус міжнародних посадових осіб і службовців, – це і багато чого іншого – прояви дедалі зростаючого впливу міжнародного права на окремих осіб.

Регулюючий вплив міжнародного права проникає в такі сфери, які склали раніше виключну компетенцію держави. Індивід дедалі більше стикається з міжнародним правом, удосконалюються форми і способи міжнародно-правового впливу на поведінку людини. Міжнародне право, з вимогами й дозволами якого не тільки держави, але й окремі особи погоджують свою поведінку, стає таким самим звичним і необхідним атрибутом повсякденного життя, як і інші соціальні регулятори.

Всі ці нові тенденції мають потребу в теоретичному осмисленні й обґрунтуванні. Необхідно розкрити й пояснити природу й механізм зазначених явищ міжнародно-правового життя. Центральне місце в цьому процесі займає категорія міжнародної правосуб'єктності.

Питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда є одним із найбільш дискусійних у науці міжнародного права. Діапазон поглядів дійсно широкий – від повного заперечення міжнародної правосуб'єктності індивіда до визнання останнього єдиним суб'єктом міжнародного права.

Залишаючись самостійною теоретичною проблемою, питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда в той самий час нерозривно пов'язане з такими глобальними категоріями, як природа і призначення міжнародного права, предмет і механізм міжнародно-правового регулювання, співвідношення і взаємодія міжнародного і внутрішньодержавного права. Вирішення питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда залежить від цих концептуальних, філософсько-правових підходів до такого соціального феномена, як міжнародне

право, і, у свою чергу, дозволяє по-новому глянути на природу й функції сучасного міжнародного права, його місце й роль у системі регулювання суспільних відносин у сучасному житті.

У науці та праві питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда є доктринальним. У міжнародному праві немає норм, що містять перелік його суб'єктів. Визначення поняття й кола суб'єктів міжнародного права носить ненормативний, а теоретичний характер. Разом з тим міжнародна правосуб'єктність – «категорія об'єктивна, суворо регульована відповідними нормами».

Принципова можливість розглядати індивіда як суб'єкта міжнародного права залежить насамперед від того, що ми вкладаємо в це поняття, які ознаки суб'єкта міжнародного права виділяємо.

Правосуб'єктність означає передумову, можливість володіння суб'єктивними правами, а вже самі суб'єктивні права означають можливість і міру певної поведінки особи, можливість вимагати будь-якої поведінки від інших осіб, яка гарантована шляхом покладання кореспондуючих обов'язків на інших осіб. У цьому полягає основна різниця й основний зв'язок між правосуб'єктністю й суб'єктивними правами.

Існуючі на пострадянському просторі в юридичній науці підходи до визначення поняття «суб'єкт міжнародного права» можна умовно розділити на дві великі групи залежно від того, чи визначається суб'єкт міжнародного права через якесь обов'язкове коло прав і обов'язків або розглядається як носій будь-яких прав і обов'язків з міжнародного права незалежно від їх конкретного переліку. Іншими словами, що виступає критерієм міжнародної правосуб'єктності – здатність мати якісь особливі права й обов'язки або здатність мати права й обов'язками як така?

Спільне для прихильників першої точки зору полягає в тому, що про наявність міжнародної правосуб'єктності свідчить не просто здатність особи підпорядковуватися регулюючому впливу міжнародного права, мати міжнародні права й мати обов'язки, брати участь у міжнародних правовідносинах, а наявність у особи не будь-яких, а суворо визначених прав і обов'язків, що виражають специфіку суб'єкта міжнародного права.

Одні автори (наприклад, Л.А. Моджорян, В.М. Шуршалов, Г.Л. Задорожний і ін.) як обов'язкову ознаку виділяють суверенітет, або, інакше кажучи, наявність у особи суверенних прав і обов'язків. Інші автори (наприклад, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, М.О. Нудель, А.Н. Талалаєв і ін.), нерідко навіть декларуючи при визначенні суб'єкта міжнародного права прихильність положенням загальної теорії права, проте виділяють ті або інші обов'язкові «елементи» або «ознаки» міжнародної правосуб'єктності, які є не що інше, як ті самі суб'єктивні права й обов'язки. Цими ознаками найчастіше виступають або право брати участь у створенні норм міжнародного права, або такі права, які наділяють особу якостями взаємної непідпорядкованості, незалежності в міжнародному спілкуванні.

На наш погляд, не можна змішувати правосуб'єктність як загальну абстрактну передумову правоволодіння й суб'єктивні права, на її основі виникаючі.

Ці категорії співналежать як причина і слідство, як можливість і дійсність. Не можна ототожнювати правосуб'єктність як властивість особи, яка виражається в його здатності мати права, і самі ці права, носієм яких особа саме внаслідок цієї властивості є. Невірно також визначати правосуб'єктність через будь-яку суму прав, перелік прав, коло прав. Якість правосуб'єктності не можна зв'язувати з будь-яким «обов'язковим набором» прав, наявність або відсутність якого свідчила б про наявність або відсутність правосуб'єктності. Особі досить мати будь-яке одне право або будь-який один обов'язок, щоб дійти висновку про його правосуб'єктність. Бо правосуб'єктність – це потенційна, абстрактна можливість мати права, а не самі ці права або їх «обов'язковий мінімум». Зміст правоздатності в кожного суб'єкта може бути різним, але сама правоздатність в усіх однакова. Як певна якість, юридична властивість, вона взагалі не піддається кількісному виміру. Суб'єктів права не можна порівнювати або класифікувати за їхньою правосуб'єктністю. Це можна робити тільки відносно її змісту або кола прав і обов'язків.

Суб'єктивне право – не основа, а наслідок правосуб'єктності. Особа має міжнародну правосуб'єктність не тому, що вона здатна брати участь у правотворчості, а вона здатна брати участь у міжнародному правотворчості тому, що має міжнародну правосуб'єктність.

Право укладати міжнародні договори – лише прояв, нехай у багатьох випадках дуже важливий, але всього лише прояв міжнародної правосуб'єктності, а не її основа. Якщо особа має право брати участь у виробленні норм міжнародного права, ми з упевненістю можемо говорити, що перед нами – суб'єкт міжнародного права, однак це не означає, що неодмінно будь-який суб'єкт міжнародного права повинен бути здатний створювати міжнародне право.

Необхідно розрізняти ознаки, загальні для всієї категорії осіб і які відокремлюють дану категорію як суб'єктів права певної системи (галузі), і ознаки, які дозволяють класифікувати суб'єктів права по їх видах у рамках категорії. Загальна ознака для всіх суб'єктів міжнародного права – здатність підпорядковуватися регулюючому впливу міжнародного права, здатність брати участь у міжнародних правовідносинах, здатність мати міжнародні права й обов'язки, тобто міжнародна правосуб'єктність. Саме ця властивість є критерієм для визначення суб'єкта міжнародного права. Конкретні ж міжнародні права й обов'язки (зміст правосуб'єктності) – критерій для класифікації самих суб'єктів міжнародного права.

Точно також як суверенні права й обов'язки виступають критерієм для виділення основних і неосновних суб'єктів міжнародного права, первинних і похідних, єдине значення правотворчих суб'єктивних прав, як відзначає Я.С. Кожеуров, повинне полягати в тому, щоб служити підставою для розмежування правотворюючих і правореалізуючих суб'єктів міжнародного права (точніше, правотворюючих і одночасно правореалізуючих суб'єктів, і тільки правореалізуючих) [3].

Відрізняючись у деяких деталях, у найзагальнішому вигляді зміст другої точки зору на поняття суб'єкта міжнародного права полягає в тім, що не ро-

биться принципових розходжень між поняттям суб'єкта міжнародного права й поняттям суб'єкта права взагалі (М.О. Ушаков, С.В. Черніченко, Г.В. Ігнатенко, Н.В. Захарова, К.О. Бекяшев, Г.М. Вельямінов і ін.). Загальнотеоретичні конструкції повною мірою поширюються на міжнародне право.

Безумовно, індивід і держава явища неоднорядкові. Лише завдяки нормотворчим зусиллям других перші здатні здобувати той або інший міжнародно-правовий статус. Фізична особа не в змозі створювати своїми діями норми міжнародного права. Однак, як показує практика, безпосереднім адресатом деяких з таких норм, а отже, і суб'єктом міжнародних правовідносин воно, безсумнівно, є. Відсутність при цьому в індивіда нормотворчих функцій свідчить лише про його специфічність як суб'єкта права, а не про те, що в нього немає і не може бути міжнародної правосуб'єктності. «У науки міжнародного права, – цілком справедливо відзначає Н.В. Захарова, – немає підстав відмовлятися від загальноприйнятого визначення категорії «суб'єкт права», що служить для позначення тих, до кого звернене право, на кого поширюються його норми». Варто визнати правильним також те її зауваження, що «якість правосуб'єктності особа здобуває поза залежністю від величини кола правовідносин, у яких вона бере участь або може брати участь. Досить наявності одних таких правовідносин, щоб набути якість правосуб'єктності» [4].

При цьому, однак, не слід упадати в іншу крайність, що в цей час виявляється в твердженнях цілого ряду українських і зарубіжних авторів про можливість повної заміни внутрішньодержавного регулювання правового становища особи регулюванням міжнародно-правовим. Вичерпна й виключна регламентація прав людини міжнародним правом сьогодні попросту неможлива через розходження, що зберігаються, у підходах окремих держав до проблеми визначення їхньої сутності й змісту. Крім того, механізм функціонування міжнародного права не може сам по собі забезпечити фізичним особам користування їхніми правами. Як відзначає американський юрист Л. Хенкін, «міжнародне право прав людини спрямовує й доповнює внутрішньодержавне право, сприяючи виправленню недоліків конституцій і законів окремих держав, але воно не заміняє, і в дійсності не може замінити, відповідне національне законодавство» [5].

Доти, поки існує державність і інститут громадянства, захист прав особи в тім або іншому обсязі з неминучістю буде породжувати юридичні стосунки між державою й людиною. Тому уявляється, що ситуація, при якій більшість міжнародно-правових норм, що мають за мету вплив на правове становище особи, безпосередньо адресуються державам і зобов'язують їх забезпечити індивідам певну сукупність прав і свобод, не зазнає будь-яких істотних змін у найближчі десятиліття.

Таким чином, визнаючи за фізичними особами статус суб'єктів міжнародного права, необхідно спеціально підкреслити, що індивіди володіють ним лише остільки й у тих межах, оскільки це санкціоновано й визначене нормами міждержавних угод, що безпосередньо надають фізичним особам права або покладають на них обов'язки.

При такій постановці питання висловлювані в науковій літературі побоювання про зміну природи міжнародного права, що неминуче повинне піти слідом за придбанням міжнародної правосуб'єктності індивідами, втрачають будь-яку підставу, бо в цьому разі йдеться не про зміну міждержавного характеру міжнародного права, а про появу в його рамках нового різновиду суб'єктів, які виступають як «адресати» міжнародно-правових норм, не володіючи при цьому нормотворчими функціями.

Викладене вище дозволяє дійти висновку про необхідність перегляду традиційного для пострадянської міжнародно-правової доктрини визначення суб'єкта міжнародного права, в основу якого покладені ознаки самостійності й незалежності носіїв міжнародної правосуб'єктності, а також їх здатність брати участь у міжнародному нормотворчому процесі. Усілякої підтримки у зв'язку з цим заслуговує точка зору Г.В. Ігнатенка, який закликає «звільнити розуміння суб'єкта міжнародного права від надмірних умов, виражених у вимозі особливого, повністю самостійного міжнародно-правового статусу і здатності до рівноправної участі у створенні норм і до незалежного, вільного від будь-чєї юрисдикції їх здійснення» [6].

На наш погляд, відповідно до сучасного трактування предмета міжнародно-правового регулювання, більше близьким до дійсності уявляється визначення суб'єкта міжнародного права як учасника міжнародних відносин, який володіє правами й обов'язками, безпосередньо наданими або покладеними на нього міжнародно-правовими нормами. При цьому традиційний підрозділ суб'єктів на первинні й похідні необхідно доповнити їх розмежуванням на суб'єкти, наділені нормотворчою функцією, і суб'єкти, які нею не володіють.

До числа останнього різновиду суб'єктів міжнародного права, крім фізичних осіб, можуть бути також віднесені міжнародні неурядові організації, міжнародні господарські об'єднання і юридичні особи окремих держав (включаючи ТНК), яким міжнародно-правовими нормами безпосередньо надані права або на які покладені обов'язки, що мають юридично значимий зміст та визнані державами офіційні наслідки їх здійснення [7].

Отже, можна сказати, що суб'єкт міжнародного права – це особа, здатна внаслідок норм міжнародного права підпорядковуватися його регулюючому впливу, що виражається в здатності особи мати міжнародні суб'єктивні права й нести міжнародні суб'єктивні обов'язки, що одночасно означає й здатність особи брати участь у міжнародних правовідносинах.

При розгляді проблеми міжнародної правосуб'єктності індивідів аргументація як вітчизняних, так і зарубіжних авторів заснована здебільшого на аналізі складних у даних випадках правовідносин, але при цьому зазначений аналіз зводиться до вирішення питання про те, чи застосовуються норми міжнародного права до індивіда «безпосередньо», чи здійснюється «пряме» регулювання нормами міжнародного права відносин за участю індивідів.

Тим часом зовсім не зрозуміло, що становить собою так зване «безпосереднє» застосування, «пряме» регулювання тощо. Уявляється, що такі категорії, які носять невизначений, розмитий і оцінний характер, не можуть слу-

жити достатнім критерієм для вирішення питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда.

Крім того, не спостерігається згоди й у тім, що ж брати за основу зазначеного аналізу. Н.В. Захарова вважає, що «тільки норми міжнародного права можуть дати відповідь на питання, чи є права та обов'язки в індивідів» [8]. С.В. Черниченко стверджує, що «для того щоб дійти певного висновку, необхідний аналіз правовідносин, які складаються в кожному конкретному випадку» [9].

Уявляється, що при вирішенні питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда необхідний і аналіз норм, присвячених правовому становищу особи, і аналіз складних правовідносин, так само як і теоретичні проблеми суб'єктивних прав і обов'язків, їх реалізація й застосування. Категорією, яка поєднує всі зазначені інститути, що дозволяє розглянути їх у єдності й у взаємозв'язку, є розроблена загальною теорією права категорія механізму правового регулювання.

Питання правосуб'єктності пронизують всі стадії процесу правового регулювання. Здається, що тільки на основі аналізу взятих у єдності й взаємозв'язку всіх правових засобів, методів, стадій та елементів правового регулювання можна дати теоретично обґрунтовану відповідь на питання, яке нас цікавить.

Міжнародна правосуб'єктність – це підпорядкованість регулюючому впливу міжнародного права, «застосовність» у механізмі міжнародно-правового регулювання. Якщо індивід не тільки «згадується» у тих або інших нормах міжнародного права, але й бере участь у правовідносинах, має суб'єктивні права й обов'язками, реалізує їх, тобто включений у механізм міжнародно-правового регулювання, – він є суб'єкт міжнародного права.

Комплексний аналіз норм міжнародного права, які складаються в результаті їхньої дії, правовідносин, актів реалізації та застосування права з викладених вище теоретичних позицій, дозволяє сформулювати висновок, який полягає в тім, що індивід володіє міжнародною правосуб'єктністю, яка має функціональний (для певних цілей) і похідний (на основі угоди держав) характер.

Література

1. Ежегодное собрание Советской ассоциации международного права // Сов. ежегодник междунар. права. – М.: АН СССР, 1989. – С. 261.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2001. – С. 27.
3. Кожеуров Я.С. О международной правосубъектности индивида // Науч. тр. Москов. гос. юрид. акад. – М.: Lex Russica, 2004. – № 2. – С. 489-513.
4. Захарова Н.В. Индивид – субъект международного права // Сов. гос. и право – 1989. – № 11. – С. 114.
5. Henkin L. Introduction. The International Bill of Human Rights // International Law Cases and Materials. St. Paul, Minn., 1987. – P. 1022.
6. Международное право: Учеб. для вузов / Отв. ред.: проф. Г.В. Игнатенко, проф. О.И. Тиунов. – М.: НОРМА, 2002. – С. 46.
7. Там само. – С. 47-48.
8. Захарова Н.В. Индивид – субъект международного права // Сов. гос. и право – 1989. – № 11. – С. 23.
9. Черниченко С.В. Допуск индивида в международные суды и международная правосубъектность // Сов. ежегодник междунар. права. – М.: АН СССР, 1989. – С. 275.